

MINDENTUDÁS EGYETEME

MŰVELŐDÉSEK

*Szegedy-Maszák Mihály irodalomtörténésszel a magyar irodalom
külföldi befogadásáról, sajátosságairól és a számítógépes
irodalomtörténetről Pap Vera-Ágnes beszélget*

*– A Mindentudás Egyetemén 2004. február 23-án tartott előadásán
elhangzott az, hogy a magyar irodalom viszonylag kevésbé él a nemzetközi
tudatban. Mi az oka annak, hogy irodalmunkat ilyen kevésbé ismerik kül-
földön?*

– Ennek nyilván több oka van. Az egyik lehet a nyelvi akadály –
tudjuk, hogy nem indoeurópai nyelvről van szó. A másik ok lehet
egyszerűen az, hogy a magyar művek fordításainak nagy részét ma-
gyar anyanyelvű fordító készítette. Egy jó fordításnak olyannak kell
lennie, hogy a másik művelődés befogadhassa. Tehát a fordítónak el-
sősorban a célnyelv kultúrájában kell otthon lenni. Sajnos ez a ma-
gyar fordításokra nem jellemző.

*– A nemzeti irodalmak számára van-e valamilyen következménye az
angol nyelv, illetve a „nagyobb” nyelvek térhódításának?*

– Igen. Tudott dolog: napjainkban elég gyorsan eltűnnek nyelvek.
Természetesen a magyar nyelvet nem fenyegeti ilyen veszély, de azért
tudomásul kell vennünk, hogy ez egy viszonylag kis nyelvi közösség.
Lehet ezen sajnálkozni – de a leggyakrabban használt nyelv az angol.
A múlt héten a Magyar Tudományos Akadémia ülésén az Európai
Akadémia elnöke és a Bajor Akadémia elnöke, bár mind a ketten né-
metek, mégis angolul szóltak az Akadémia tagjaihoz. Létezik egyfaj-
ta egységesülés. Ebbe beleszól az is, hogy pillanatnyilag, ha jól látom,
Európa és Észak-Amerika távolodik egymástól – ennek nyilván poli-
tikai okai is vannak. Mindenesetre az Európai Közösségben az angol
a legfontosabb nyelv, annak ellenére, hogy több német anyanyelvű él

itt. Tehát ez a világméretű egységesülés kétségkívül bizonyos mértékig a helyi hagyományok rovására érvényesül.

– *Átértelmeződik ezáltal a világirodalom fogalma?*

– Igen, kevesebb időnk van olvasni. Rengeteg egyéb dolog vonja el a figyelmünket, az olvasott művek köre tulajdonképpen szűkül. Kialakulóban van egy viszonylag egységes nemzetközi kánon. Goethe a jövőben látta megvalósulni azt a világirodalmat, amely a legelterjedtebb nyelveken olvasható irodalmi művek összességéből áll – ez tulajdonképpen a jelenünkre érvényes.

– *Vajon az egységesülés nem eredményezi-e azt, hogy bizonyos, eddig nem lefordíthatónak tartott művek a kulturális közeledésnek köszönhetően fordíthatóvá váljanak?*

– Az elv nagyon szép, végső soron én magam is azt vallom, hogy a különböző nyelvű művelődések között semmiféle rangsort nem lehet megállapítani. Lényegében kisebb és nagyobb nyelvi közösségek vannak. A fordíthatóság különböző fokozataira utalva: le kell szögezni, hogy ami remekműnek számít egy nemzeti művelődésen belül, nem okvetlenül érvényesül remekműként fordításban. Természetesen okolhatók ezért a fordítás hiányosságai, de nem ez az egyetlen magyarázat. A magyar irodalomnak megvan az a sajátossága, hogy nagyon mélyen gyökerezik a történeti múltban. Konkrét példát a közelmúltból is tudok említeni: amikor Esterházy műve, *A szív segédigéi* megjelent az Egyesült Államokban, a bírálatok nem voltak egyértelműen kedvezőek. Sok magyar történeti vonatkozás található a könyvben, és ezek nehézséget okozhatnak az olvasónak. Értetlenül fogadták a mű bizonyos részleteit, például a budaörsi csatát, ahol az utolsó magyar király visszatérési kísérletéről van szó. Erről mi magyarok tudhatunk, jó esetben tudunk is, de egy amerikai olvasónak ez nem jelent semmit. Sok minden múlik a fordításon. Létezik például Kosztolányi *Pacsirtájának* egy angol fordítása, amelyet kiválóan tudtam használni Amerikában oktatóskor, mert a fordító egy korai 20. századi szép angol regényt formált, bizonyos mértékig értelmezve a magyar eredetit. Ugyanakkor létezik angol fordítása az *Édes Annának* is – no de mit jelent az amerikai olvasónak a kezdő kép: Kun Béla elrepül? Természetesen lehet lábjegyzetelni, magyarázni, de akkor az már nem egészen regény lesz; nem mondom, hogy nem *ugyanaz* a regény, mert nyilvánvalóan nem is lehet ugyanaz. De így nem lehet regényt olvasni.

– *Mi a helyzet a nem angol nyelvű fordításokkal?*

– Tagadhatatlan tény, hogy az angol nyelvterület művelődésével történetileg kevés kapcsolatot tartott a magyar nyelvű művelődés. Ez magyar szempontból balszerencse, amellyel számolni kell. Sokkal közelebbi volt történeti értelemben a német. Németre sokkal többet fordítottak a magyar irodalomból, és általában sokkal jobban. Esterházy *Harmonia Caelestis*ének német változata például egy nagyon sikeres fordítás; olyan alkotó munkája, aki németül ír. A magyar irodalmat közvetíteni olyannak lehet, aki maga is ír a másik nyelven.

– *Van olyan elmélet, mely szerint magyar anyanyelvű szerző is képes más nyelvre fordítani irodalmat, ha rendelkezik a kellő kulturális ismeretekkel.*

– Radnóti Miklós minden sorát lefordította angolra egy magyar szerző. Az illető már régen Amerikában élt, amikor hozzálátott a munkához. Ennek ellenére nem keltett igazán jelentős visszhangot. A leg-sikeresebb fordítások között olyanok említhetők, mint például Pilinszky bizonyos verseinek Ted Hughestól származó átültetései – tehát egy számottevő költő által létrehozott fordítások. Néhány éve megjelent angol nyelven egy nagyon vaskos magyar költészeti gyűjtemény. A nem magyar anyanyelvű bírálók azokat a verseket emelték ki, amelyeket jelentős költők fordítottak, nem azokat a verseket, amelyeket mi tartunk a legjelentősebbnek. Egy konkrét példára utalnék: Donald Davie (sajnos már néhai) angliai születésű költő lefordított egy Faludi Ferenc-verseket. A bírálatok kiemelték, hogy ez valóban vers. Ehhez képest nagyon nagy magyar költeményekből nem lett vers.

– *Milyen magyar művek által lehetne kultúránkat közvetíteni a világ felé?*

– Azok a művek, amelyekben kevesebb az utalás a magyar történelemre, könnyebben fordíthatók. Ebben a félévben ismét tanítottam Amerikában *Az ember tragédiáját*. Viszonylag könnyű tanítani, mert összesen egy utalás van a magyar történelemre, Hunyadi Jánosra, ez sem feltűnő, ettől még érthető a mű. Amerikai diákok, akiknek semmi közük Magyarországhoz, a *Tragédiát* általában érdeklődéssel olvassák, önszántukból dolgozatokat is írtak róla. Ez csak egy példa a sok közül, és nem jelenti azt, hogy Madách Imre nagyobb költő volt, mint mondjuk Arany János, sőt valószínűleg ez fordítva van, mégis Madách Imrét inkább lehet közvetíteni egy nem magyar nyelvű közönség számára, mint Arany legtöbb művét.

– *Ha már az amerikai tapasztalatoknál tartunk: immáron buszadik éve tanít az Indianai Egyetemen. Milyen egy amerikai átlagolvasó viszonyulása az irodalomhoz? Ismerik-e a „kisebb” irodalmakat?*

– Nem eszményíteném az amerikai közönséget. Más a közönség szerkezete, mint akár Magyarországon, akár bármelyik európai országban. Költészetet lényegében csak az egyetemeken olvasnak. A közönség nagy része semmit nem tud a magyar művelődésről. Nyilván vannak kiváló diákok, van egy viszonylag vékony felső értelmiségi réteg, amelyek érdeklődik nem angol nyelvű művek iránt, még ilyen kisebb nyelvi közösségek művelődése iránt is, mint a magyar. Vannak diákjaim, akik foglalkoztak Kosztolányival vagy Kemény Zsigmonddal, de ezek ritka esetek. Tehát van érdeklődés, de ez egy törpe kisebbség érdeklődése.

– *Előadásában beszélt a számítógépes irodalomtörténetről: ez korszerű lenne, mert a változásokat lehetne így rögzíteni. Mi lesz a folyamatos változásban a bevett kánonokkal, amelyekre az irodalomtörténet épül?*

– A számítógépes formában létrehozott irodalomtörténetnek valóban megvan az az előnye, hogy állandóan újra lehet írni. Az ízlés változik, a körülmények változnak, a világ változik. Ennek megfelelően egészen más a múltból alkotott képünk. Ha megnéziünk egy száz évvel ezelőtt kiadott remekírók-sorozatot, kiderül, hogy másokat válogattak be a régebbi múltból, mint ma. Másfelől viszont a piac a kánonok megmerevedését hozza magával. Amerikában csak posztgraduális hallgatókat tanítok, és nem nagyon foglalkozhatunk olyan művel, amely olcsó, fűzött kiadásban nem kapható, különben a diák nem tudja megvenni. Előfordult, hogy viszonylag kevésbé ismert művet tanítottam, a kiadó azonnal tudomást szerzett erről, és rögtön megkérdezte, hogy a jövőben akarom-e ezt tanítani, mert akkor újra kiadják. Tehát a piac félelmetes erővel szűkíti az ismert alkotások körét. Végző soron mindannyiunkra áll: csak azt tudjuk elolvasni, ami hozzáférhető.

– *Ez óhatatlanul felveti a kérdést: mi van a könyvtárhasználattal? Hogyan kapcsolódik ez a számítógép használatához?*

– A világhálón sok minden hozzáférhető, de nem minden. Egyebek mellett azért is tanítok minden második egyetemi félévben az Egyesült Államokban, mert a szakmám szempontjából sokkal jobb az ottani könyvtár. Könyvtár szempontjából hihetetlenül elmaradtunk vagyunk. Részint ezért tudunk keveset a világban létező irodalomtudományi irányzatokról. Nagyon sokféle irányzat létezik, és félelmetesen gyors a változás. Némi éllel azt lehet mondani, hogy mi, magyarok nagyon szorgalmasan, nagyon tiszteletreméltóan, de mindig egy kicsit késve válaszolunk irányzatokra. Az egységesülésben a

világhálónak komoly szerepe van, és illene tudni az újabb fejleményekről.

– *Hogyan befolyásolja az irodalom megítélését, mit változtat az irodalom helyzetén az internet?*

– Az egyik észlelhető jelenség az, hogy az olvasók és az ún. hivatásos olvasók, az irodalmárok is inkább tudomásul veszik, hogy az irodalmi mű nem egy azonosítható tárgy. Egyre több példát látunk arra, hogy bizonyos alkotásoknak különböző változatai léteznek. Vegyük csak Marcel Proust regényét: *Az eltűnt idő nyomában* című műnek nincs végleges változata, csak különböző szövegváltozatai. Ezeket a világháló mind meg lehet nézni, ám egyetlen kiadás sincs, amely fel tudta volna tüntetni az összes variánst. Nagyon sok jelentős szerzőnél hasonló a helyzet. Tehát az irodalmi alkotás változik, nemcsak úgy, hogy állandóan újraértelmeződik. Az irodalmi mű körvonalai sokkal bizonytalanabbak, mint ezt a világháló elterjedése előtt gondolni lehetett volna.

– *Az előadásában beszélt különböző korok különböző irodalomfelfogásáról, arról, hogy a befogadás-központú értelmezés a legaktuálisabb. Ez minnek a következménye?*

– Noha én soha nem foglalkoztam életrajzírással, ennek ma is van időszerűsége. De egy életrajzot nagyon sokféleképpen lehet megírni, az életrajzírás átértelmeződött, ahogy a történetírás is. Még egy viszonylag rövid életet megélt költő vagy író életrajzának a tényei is olyan szerteágazóak, hogy az életrajzíró kénytelen ezekből válogatni, és minden válogatás előítéletesen, előföltevésen alapszik, következtetésként eszményi helyzetben több életrajzát kellene megírni. Ugyanakkor az is igaz, hogy a művek átértelmezése és az olvasó szerepének fölértékelése a múltra is jellemző volt, legfeljebb talán kevésbé. Elvileg ma több művet ismerhetünk, mint valaha a történelem során. Egy korábban keletkezett műnél nagy fontossága lehet annak, ahogyan átértelmeződött. A magyar irodalom egyik legfeltűnőbb példája, Vörösmarty *Szózata* különböző történelmi helyzetekben különböző értelmezéseket kapott. Ugyanazoknak az alkotóknak más és más műveit helyezük előtérbe. Jelentős műveknél az értelmezés története tulajdonképpen az irodalomtörténet maga. Az átértelmezés jelentősége egyébként nemcsak az irodalomra áll, hanem minden művészetre. Egy mű csak akkor él, ha átértelmezik. Paul Valéry francia költő írta azt, hogy a műnek, attól kezdve, hogy befejezte, ő is csak egyik olvasója. A szerző szándéka nem egyértelműen megállapítható. Nem

lehet arra hivatkozni, hogy az egykori jelentést kell helyreállítani, mert az egykori jelentés nem helyreállítható, függetlenül attól, hogy van történelem, és mindnyájan történeti lények vagyunk. A közönség változik, a közönség le- és fölértékel műveket, átértelmez.

– *Léteznek-e remekművek, ha ilyen viszonylagos minden?*

– Az amerikai születésű prózáírónak, Henry Jamesnek van egy korai története, *A jövő Madonnája*. Ez az öntükröző, az irodalomról, művészetéről szóló mű azt sugallja, hogy már a 19. században sem lehetett megfesteni egy Madonnát. A remekmű fogalma megkérdőjelezhető. Rengeteg művet írtak, és vannak művek, amelyek rengeteg értelmezést megéltek, ez bizonyítja, hogy hatalmas alkotások – ilyen például Shakespeare. Ezek azonban a művek összességének csak töredékét képezik, az összes többi föl- és leértékelődik, a könyvek jelentős része kihull az emberek emlékezetéből.